

MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ*

Doğan DUMAN

Batı Emperyalizmine ve içerideki işbirlikçilerine karşı yürütülen Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın amacı hem siyasi hem de ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmektir. 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile bu yönde ilk önemli adım atıldı. Bununla birlikte, savaş sonrasında ülke ekonomik alanda tam bir çöküntü halindeydi. Enkaz yığını durumundaki ülkenin kısa sürede yeniden onarılması şüphesiz ki sadece yerli sermaye ile başarılabilecek bir iş değildi. Buna rağmen, kalkınmak için ilk önce, doğrudan yerli kaynaklara başvurulmuştur. Kaynakların değerlendirilmesinde çok titiz davranılmış, Mustafa Kemal'in "Azami tasarruf şiar-ı millimiz olmalıdır" sözü ilke olarak kabul edilmiştir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlandırılmasından sonra "ulusal bir ekonomi oluşturma" yönündeki ilk çaba 17 Şubat 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır¹. Osmanlı Devleti'nden miras kalan siyasi, kültürel ve ekonomik yapı ve kurumların tasfiyesi Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle birlikte hızlandı. Fakat 1929 yılına gelindiğinde ulusal bir ekonomi oluşturma yönündeki çabaların netleştirilip başarıya ulaştırıldığını söylemek çok güçtür. Gerçi bu dönem içerisinde bir takım çabalara girişilmiş ve yasal düzenlemelere gidilmiştir, fakat bunlar yetersiz kalmıştır.

1929 yılı kapitalist ülkelerin önemli bir krizle karşılaştıkları yıldır. Oysa Türkiye 1929 yılına girerken ekonomi alanında bir hayli iyimserdi. Çünkü Lozan'da kabul edilmiş bazı sınırlandırmalar bu yıl içinde

* Bu çalışma Prof.Dr. Ergün Aybars'ın danışmanlığında hazırlanmış olduğumuz yüksek lisans tezimizin bir özetidir. Tez için bkz. Doğan Duman, *Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti* D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1968. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, T.T.k. Yayınları, Ankara, 1982.

kalkacaktır². "O yıl, ekonomide karar alma gücü artık tamamıyla Cumhuriyet yönetiminin ellerinde olacaktır. Yönetim kendi gümrük ve dış ticaret rejimini kendisi düzenleyebilecektir. bunun bir anlamı 1929'dan sonra, gümrük vergilerinin devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olması demektir"³. Ayrıca Başbakan İsmet Paşa da 1929 yılı tarımsal üretimden bir hayli ümitlidir⁴.

Ne var ki, 1929 yılı tuhaf sürprizlerle dolu bir yıldır. Yılın son aylarına kadar dünyada buhranın işareti yoktur. Fakat Türkiye'de yeni gümrük ve dış ticaret rejiminin yürürlüğe gireceği belli olduktan sonra mal ve döviz spekülasyonları başlar. O tarihe kadar, iğneden ipliğe kadar bir çok gereksinimini dışarıdan sağlayan Türkiye'de ithalât birden pahalılaşacaktır⁵. Tüccarın yeni gümrük tarifesi uygulanmaya konmadan önce fazla mal alıp stoklaması bir anda dövize olan ihtiyacı artırır. Bu olayın da etkisiyle Türk parasının değeri kısa bir süre içerisinde hızla düşmeye başlar⁶.

1929-1930 Dünya Ekonomi Krizi, ülkelerin ekonomi politikalarında önemli sayılabilecek değişimlere neden oldu. Nitekim depresyon yıllarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeleşebileceğine inanılan ülkelerde bile hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme zorunluluğunu duymuşlar, devalüasyona başvurarak artan mal stoklarını eritmeye, gümrük oranlarını yükselterek, ithalâta kontejan koyarak millî malları yabancı mallara karşı korumaya⁷ ve çeşitli önlemlerle krizin etkilerini gidermeye çalışmışlardır.

² Lozan Antlaşması'na ekli "Ticaret Sözleşmesi" 5 yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını önleyen hükümler içermektedir. Buna göre, Türkiye 24 Ağustos 1929'a kadar bazı ülkelere, 1 Eylül 1916'daki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmektedir. Aynı sözleşmeyle belirli istisnalar dışında, Türkiye, yurda mal sokmamaya ve yurttan mal çıkartmamayı yükümlenmekteydi. Bkz. S.Leman Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Takım 2, c.2, Ankara Üniversitesi SBF Yayını Ankara, 1973, s.79-80.

³ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.34.

⁴ Bu konuda bkz. İsmet Paşa'nın konuşması, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1946, s.198.

⁵ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s.34.

⁶ Türk lirasının İngiliz sterlini karşısındaki değer kaybı basında endişeyle izlenmiştir. Mayıs ayında 1005 kuruş olan 1 İngiliz sterlini 5 Aralık 1929'da en yüksek değeri olan 1115 kuruş yükselmiştir. *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1929.

⁷ Avni Zarakolu, 1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Krizle Alman Mücadele Tedbirleri, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi SBF, Ankara 1982, s.92.

Çeşitli ülkeler ithalâtlarını kısıtlayıp yerli üretimi ve bunların öncelikle tüketimini özendirirken, Türkiye'de de buna benzer bir yöntem uygulanmıştır. Olabildiğince tasarrufta bulunmak, öncelikle yerli ürünleri tüketmek ve böylelikle Türk lirasının Sterlin karşısındaki değer kaybını önlemek. Ekonomi krizine bağlı olarak ortaya çıkan bu politika, aynı zamanda yeni kurumların da ortaya çıkmasına neden oldu. İşte Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu kurumlardan biridir.

Türk parasının hızlı bir biçimde değer kaybetmeye başlaması hükümet çevrelerinde ciddi kaygılar uyandırdı. Türk parasının değerindeki düşüşün gerçek nedeninin dış ticaret açığı olduğu düşüncesi hükümet üyelerinde yaygın bir görüştü. Şüphesiz ki, dış ticaret açığını kapatmanın yolu da, ithal edilen tüketim maddelerini kısıtmaktan geçiyordu. 1929 yılının bitimine doğru ithalâtın kısılmasına ve tüketimin yerli kaynaklara dayandırılmasına yönelik düşünce güç kazandı. Başbakan İsmet Paşa, 12 Aralık 1929 tarihinde T.B.M.M. de Türk parasının değer kaybının nedenlerini ve alınacak önlemleri anlatır: "... Çıktığından beri millî para, her sene nihayetinde bir miktar tenezzül kaydetmiştir. Son beş altı senelik tenezzülün sebepleri şunlardır: Bir çok seneler kapalı mahrumiyet içinde kalmış, sulh ile nefes aldıktan sonra bir çok ihtiyaçlarını hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kalmak... Bunların hepsine asıl sebep olarak memlekette millî iktisadın kifayeti gibi bir düşünce vatandaşın ve cemiyetin fikrinde yer tutmamıştır..."

İsmet Paşa Türk parasının değer kaybının nedenlerini uzun uzun anlattıktan sonra, alınacak önlemler konusunda da şunları söyler: "... Şimdi iktisadî açığın girift olan, güç olan asıl millî kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbana, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmiyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir... Bin belâya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan millî mevcudiyet, mahza millî maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir... Aklı eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kati kararımızdır"⁸.

⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 12 Aralık 1929, c.13, s.14-17.

İsmet Paşa'nın bu konuşması T.B.M.M.'de heyecanla karşılandı. Yapılan konuşmalarla milletvekilleri, İsmet Paşa'ya ve hükûmete tam güvenlerini bildirdiler. Ayrıca Mustafa Kemal de konuşmasından dolayı İsmet Paşa'yı telgrafla kutladı⁹.

Başbakan'ın bu konuşmasından hemen sonra, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin kurulmasına karar verilir¹⁰.

14 Aralık 1929 yılında T.B.M.M. Reisi Kâzım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantı sonucu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti resmen kuruldu. Kâzım Özalp'ın başkanlığında kurulan Cemiyet'in kurucu üyeleri şunlardı: T.B.M.M. Başkan Vekili Hasan (Saka), İzmir mebusu Rahmi (Köken), İzmir mebusu Celâl (Bayar), Kırklareli mebusu Dr. Fuat (Umay), Sinop mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek), Kütahya mebusu Besim Atalay, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü (Ataman), Emlâk ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet (Tan)¹¹.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin nizamnamesini hazırlamakla görevli olan komisyon, 15 Aralık 1929'da çalışmalarını tamamlar. Bu nizamnameye göre herkes Cemiyet'in üyesi olabilecektir. Üyenin görevi, "yerli ürünleri kullanmak ve bu konuda vatandaşları teşvik ederek, milli tasarrufa alıştırmaktır". Bütün milletvekilleri Cemiyet'in doğal üyesi olarak kabul edilmişlerdir. Mustafa Kemal de, diğer birçok cemiyet gibi bu cemiyeti de kendi himayesine almış¹² ve Cemiyet'e kabul edilen ilk kişi olmuştur¹³.

Cemiyet'in Mustafa Kemal'in himayesinde kurulması, Genel Sekreterliğine eski İktisat Vekillerinden İzmir milletvekili Rahmi (Köken) Bey'in getirilmesi ve o sırada iktisadi alandaki yazılarıyla dikkati çekmeye başlayan Vedat Nedim'in (Tör) de, "Müşavir müdür" olarak atanması, Cemiyet'e verilen büyük önemi ve ondan önemli hizmetler beklendiğinin açık bir göstergesidir¹⁴.

⁹ Ahenk, 15 Aralık 1929.

¹⁰ 13 Aralık 1929 tarihli *Milliyet* gazetesinde konu ile ilgili olarak şu haber yer alır: "... Milli Tasarruf Cemiyeti teşkiline karar verilmiştir. Aldığımız malûmata nazaran bütün meb'uslar bu Cemiyete dahil olacaklardır.." Ayrıca bkz. *Cumhuriyet* 13 Aralık 1929, "Ankara'da Yeni Cemiyet Teşekkül Etti.."

¹¹ Cemiyet'in kurucu üyeleri için bkz. *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1929. *Aynı Tarih*, Aralık 1929, c.23, no 69, s. 52-57.

¹² Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Aralık 1929, *Hizmet*, 14 Aralık 1929

¹³ Mustafa Kemal Cemiyet'e 1 Ocak 1930'da üye olmuştur. *Cumhuriyet*, 31 Aralık 1929.

¹⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929'da Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, c.2, ODTÜ Yayınları, Ankara 1983, s.93.

16 Aralık 1929'da toplanan Cemiyet'in kurucuları, nizamname ile birlikte Cemiyet'in amaçlarını¹⁵ da şu şekilde belirlediler:

"A- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu, yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,

B- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak,

C- Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki memüsili mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmağa çalışmak,

D- Yerli mallarımızın sürümünü arttırmak"¹⁶.

Halka tutumlu olmayı, tasarruf yapmayı ve yerli malları kullanmayı özendirme çalışmaları aslında ilk kez Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile ortaya çıkan bir hareket değildir. Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge durumuna düştüğü son dönemde yerli bir sanayi kurma çalışmalarına bağlı olarak yerli malı kullanma ve tasarruf yapma düşüncesi gündeme gelmiştir. 1866 yılında İstanbul'da "Islah-ı Sanayi Encümeni"nin kurulmasıyla birlikte öncelikle yerli ürünlerin tüketimi konusunda propagandaya girişilmiş ve sergiler açmak suretiyle yerli ürünler halka tanıtılmıştır¹⁷.

Osmanlı toplumunda 1908 Devrimi ertesini iktisadi düşünüş alanında önemli dönüşümler izlenmiştir¹⁸. Bu dönemde, Liberal, Meslekçi ve Milli İktisat düşünceleri ortaya çıkmıştı. Aralarında bir takım görüş ayrılıklarının bulunmasına rağmen bu düşüncelerin hepsinde de ortak olan yön, "ulusal burjuvayı yaratmak ve kapitalist yoldan kalkınmayı sağlamaktır"¹⁹.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında sermaye birikimi sorununa çözüm arayan Osmanlı aydını, klasik iktisat öğretisini benimsemiş, tasarruflarla Müslüman unsurun girişimciliği için gerekli fonların oluşacağına inanmıştı. Nitekim dönemin yazını bu tür telkinlerle Müslümanları girişimci yapmak istiyordu.

¹⁵ "Bu amaçlarda formüle edilen ideoloji, tam bir "milli burjuva" ideolojisidir. Bu nedenle kökenleri Türkiye'nin dünya piyasasına açıldığı dönemlerde ve daha güçlü olarak ittihat ve Terakki'nin politikalarında görüşülmektedir". Tekeli, İkin, a.g.e., s.93

¹⁶ *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Nizamnamesi*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1929. Ayrıca bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Aralık 1929

¹⁷ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, s.111.

¹⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.23.

¹⁹ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm'in doğuşu*, Uygurlik Yayınları, İstanbul 1982, s.216.

"Zengin olmanın yolu" başlıklı yazısında Ethem Nejat, zenginliğin herkese açık olduğunu, servetin kaynağının tasarrufta yattığını söylüyor, tüm sermaye birikimlerinin tasarruf sonucu doğduğunu ileri sürüyordu.

Ethem Nejat "İş adamı" başlıklı bir başka yazısında, Rockefeller, Carnegie, Morgan Vanderbilt gibi milyoner, milyarder işadamlarının beş parasız iken, tasarruf sayesinde bu mevkilere geldiklerini ileri sürüyor, Osmanlılarında tasarrufa yönelerek "iş adamı" olabileceklerini, servete kavuşabileceklerini savunuyordu²⁰.

Yine bunun yanısıra dönemin yazını iktisadi milliyetçiliği savunan makalelere geniş yer vermiştir. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce özellikle "Türk Yurdu"ndan çıkan makalelere bağlı olarak, savunulan bu ilkeleri gerçekleştirmek için bazı somut hareketlere girişilmişti. Örneğin, 1912 yılında "İstihlak-ı Umumi-yi Tensik ve Menafi-i Milliye-yi İktisadiyeyi Müdafaa Cemiyeti" kurulmuştu²¹. Bu Cemiyet'in de amacı, öncelikle yerli ürünlerin tüketimini sağlamak ve halkı tasarrufa alıştırmaktı. Dolayısıyla bu Cemiyet'in, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne modellik ettiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için bir program hazırlayan "Garpcılar"da, yerli ürünlerin kullanılmasının önemine değinmişler ve programlarında yerli ürünlere şu şekilde yer vermişlerdir: "Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Padişah ve hanedanı saltanattan itibaren bütün nazırlar Âyan ve Mebusan azalarıyla erkân, ümera ve zabitan ve bütün memurlar, askerler ve fabrika ameleleri bu fabrikaların mamulâtından giymeye mecbur tutulacaktır. Ahali de gerek gazeteler ve gerek mektepler vasıtasıyla teşvik edilerek yerli mallarımızın sürümünü çoğaltılacaktır"²².

Bütün bu çalışmalara rağmen tasarruf ve yerli malı konusunda yapılan propagandanın başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Zaten, Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinde bir "yerli malı ideali"nin oluşma-

²⁰ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.55-56.

²¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)*, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara 1962, s.63.

²² Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s.33.

sına imkân da yoktu. Çünkü bu dönemde, ülkede halkın ihtiyaçlarının bir çoğunu karşılayacak yerli malı bulunmuyordu²³. Özellikle endüstri ürünleri bunların başında yer alıyordu.

Cumhuriyet öncesi Osmanlı toplumunda tasarrufların istenilen düzeyde gerçekleşmemesinin bir nedenini de bu dönemin somut ekonomik verilerinde aramak gerekir. Verilere bakıldığında genel refah düzeyinin oldukça düşük olduğu görülecektir²⁴. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde dinin siyasete karıştırılması ve "din mümesilleri sayılanların fatalist zihniyetleri, faizin dinen memnu sayılması, tekkeler gibi halka pasif bir ruh aşıl原因an kurunu vüstai müesseseler memlekette umumî kültürün geriliği Osmanlı tasarrufunun teşekkülünü ve inkişafını baltayan birer âmil idiler"²⁵.

Osmanlı imparatorluğunun son döneminde "ulusal bir ekonomi oluşturma" yönünde izlenen tasarruf yapma ve yerli malı kullanma politikası, Ulusal Kurtuluş Savaşı içerisinde başka bir gerekçe ile devam ettirildi. Özellikle tasarruf önlemlerinin alınması, mücadele için kaynak yaratmanın yollarından biriydi²⁶.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra da tasarrufta bulunma ve yerli malı kullanma konusundaki çabalar sürdürüldü. Genç Cumhuriyet'in yöneticileri ülkeyi öncelikle kendi iç kaynaklarına dayanarak kalkındırma politikasını izlediler. Mustafa Kemal bu konuda şunları belirtmektedir: "Devlet bünyesini yaşatmak için dış kaynaklara başvurmaksızın memleketin gelir kaynaklarından yararlanma çarelerini sağlayacak tedbirleri bulmak gerekli ve mümkündür. 'Azamî

²³ Bu konuda bkz. 1913 yılı Sanayi sayımları. Bu sayımlar sonucunda yerli sanayinin yurt için üretiminin tüketimi karşılama oranının oldukça düşük olduğu görülecektir. Zafer Toprak, a.g.e., s.190. Ayrıca bu dönemde yerli ürünlerin tüketicinin hizmetine ne derece sunulduğunu H.Veldet Velidedeoğlu anılarında şu şekilde belirtmektedir: "Birinci Dünya Savaşından bir yıl önce 1913'te henüz bir ilkokul çocuğu iken, Orta Anadolunun tren uğrağı olmayan bir kasabasında, hergün babamın yanında, başımızda kırmızı bir fes, elimizdeki zembilin içinde çarşıdan taşıdığım yiyeceklerin arasında Rus şekeri, Amerikan unu bulunduğunu ve babamın ayağına ayakkabı; sırtına çamaşır ve giyecek yapmak için Fransız köselesi ve Fransız patiskası, Amerikan bezi; alman kumaş ve başını kapamak için Avusturya fesi aradığımı çok iyi hatırlıyorum. Babam bunları arıyordu. Çünkü bunların Türk malı olanları yoktu. Hepsi dışarıdan geliyordu". H.Veldet Velidedeoğlu, *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*, İzmir 1970, s.23-24.

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Vedat eldem, a.g.e. ve Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadi*, 2. baskı, İstanbul 1986.

²⁵ S.Emin Özbeck, *Tasarruf-Ekonomi İliminde Yeri - Türkiye'de Tasarruf Hareketleri*, Ankara 1937, s.91.

²⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974. Sadı Borak, Birinci Mecliste Savurganlık Önlemleri, *Milliyet*, 21-24 Mart 1990.

Tasarruf Amacımız Olmalıdır'. Bu nedenle mali konuda yolumuz, halkı zarara sokacak baskıdan çekinmekle beraber mümkün olduğu kadar iç gelir sağlama esasına dayanmaktadır"²⁷. Bu amaçla da bir takım yasal ve kurumsal düzenlemelere gidildi²⁸. Bu yasal ve kurumsal gelişmelerin toplumun bütün kesimlerine yansımaları, geleneksel düşünce ve alışkanlıkların yerini alması, daha sonraki yıllarda sermaye birikimine neden oldu. Bu açıdan denilebilir ki, gerçekleştirilen bu düzenlemeler ekonomik ve toplumsal gelişmeden önce, bunu sağlamak üzere ortaya çıktı²⁹.

Bu yasal düzenlemelerle yerli sanayi için sermaye birikimi sağlanmaya çalışılırken, öte yandan toplumun - ülkede yer almayan sanayi ürünleri dışındaki- tüketim ihtiyacı mümkün olabildiğince yerli kaynaklardan sağlanmaya çalışılıyordu. Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanunun T.B.M.M.'de 9 Aralık 1925'de kabul edilmesi³⁰ buna güzel bir örnektir.

Meclis bu kanunu kabul ettikten kısa bir süre sonra, 1926 yılının ilk aylarında İzmir'de emekli yüzbaşı Naim Bey'in girişimi ile "Yerli mamulâtı müstehlikler cemiyeti"³¹ adlı bir Cemiyet kurulur.

Yerli mamulâtı mesfehlikler cemiyeti hazırladığı programa göre üç yıl faaliyette bulunarak, İzmir'de bulunan okullarda dikiş ve biçki yurtlarında konferanslar vermiş ve okul kitaplarına yerli malı hakkında makaleler, vecizeler konulması için Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Cemiyet, yaptığı propagan-da ve çalışmaları sonucunda Denizli, Ödemiş, Nazilli, Konya, Aksaray, Kars ve yurdun daha bir çok yerinde yerli mallarını koruma örgütleri meydana getirmiştir³².

²⁷ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1972, s.88.

²⁸ 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maden Bankasının kurulması, Emlâk ve Eytam Bankası'nın devreye girmesi, 1927'de Âli İktisat Meclisi'nin ve 1928'de İktisat Vekâleti'nin kurulması ile 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması bu düzenlemelerden bazılardır.

²⁹ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara 1984, s.54-55.

³⁰ Bkz. *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre 2, Cilt XX, s.71.

³¹ Bkz. *Güzel Günler*, Aralık 1931, s.2. Emekli yüzbaşı Naim Bey'in girişimi ile kurulan bu Cemiyet'in yönetim kurulu şu kişilerden oluşuyordu: Reis: Doktor Suat, Umumi kâtip: Fahri, Azalar: Tüccar Halil İbrahim, mütekkat yüzbaşı Naim, doktor Besim Rifat ve Tokadizade Faik beyler idi".

³² *A.g.e.*, s.2.

Bu Cemiyet dışında, 19 Nisan 1929'da merkezi İstanbul olmak üzere bir "Yerli Mallarını Koruma Cemiyet" daha kurulmuştur. Yüksek öğretimin bütün öğretmen ve öğrencilerinin üye oldukları³³ bu Cemiyet uzun süre faaliyette bulunamamıştır.

Bu iki Cemiyet'in çalışmaları hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Zaten iki Cemiyet de, kurulduktan kısa bir süre sonra, kendileri ile aynı amacı taşıyan fakat çok daha ciddi bir örgütlenmeye giden Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile birleşmişlerdir³⁴.

Yerli mallarını öncelikle kullanma ve tasarruf yapma konusundaki çabaları saptadıktan sonra tekrar Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmalarına dönelim:

Türk halkında ulusal ekonomi kavramının oluşturulması ve bunun halk arasında yaygınlaştırılmasını kendine görev edinen Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluş biçimi de ilginçtir. Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde olmasına, bütün T.B.M.M. üyelerinin ona üye bulunmalarına ve çok kez yönetimin bir kolu gibi görünmesine rağmen, resmi bir kamu kuruluşu olarak değil, fakat özel bir kurum olarak örgütlenmiştir. Bunun belki de en önemli nedeni, iç ve özellikle dış çevrelerin muhtemel tepkilerinin özel bir kuruluş çevresinde daha kolay geçiştirileceği savıdır³⁵. Bu örgütlenme biçimi sonraki atılımlar (Türk Hukuk Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu v.s. gibi) için de büyük oranda modellik yapacaktır. "Topluma yeni bir ideoloji getirilmek istenildiği zaman, bu ideolojilerin yayılması devletin formel örgütleri ya da parti örgütü yoluyla yayılmaya çalışmamıştır. Bunların dışında dernekler ve kurumlar kurularak bu kurumlar eliyle yayılmaya çalışılmıştır. Bu yolun yeni ideolojik çerçeveleri halka benimsetmekte daha etkin olduğu düşünülmüştür"³⁶.

Cemiyet'in nizamnamesi hazırlanıp amaçları belirlendikten sonra başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Türkiye'nin bir çok yerinde hızlı bir şekilde şubeleri açılmaya başlandı. Görünüşte özel bir kurum olan

³³ *Milliyet*, 20 Nisan 1929

³⁴ *Hizmet*, 5 Ocak 1930

³⁵ Bkz. Başbakan'ın bu konuya ilişkin bir konuşması, "... Sözlerimde mukavelatin itibarını sarsacak ve vatandaşlara harici mallara karşı cebri ve telkini boykot ilân edecek bir manâ yoktur. Böyle teşebbüslere şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müsaade etmiyeceğiz ..." *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1946, s.208

³⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.97.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kısa bir süre içinde ülke geneline yayılması ve kuruluşunu izleyen aylarda şube sayısının 273'e kadar çıkması yetkililerin bu işe büyük önem verdiklerini göstermektedir³⁷.

Kuruluşlarını tamamlayan şubeler zaman yitirmeden birer "Faaliyet Programı" hazırlayıp çalışmalarına başlamışlardır. Örneğin İzmir Şubesi, yerli malı üreten ve satan kuruluşları belirleyerek adreslerini gösteren bir kitap basmış ve bunları çeşitli yerlere göndermiştir³⁸. Yine İzmir Şubesi, halka tasarruf alışkanlığını kazandırmak ve yerli ürünlere olan ilgiyi arttırmak ve bu konuda daha etkin bir propagandaya girişmek amacıyla 18 Ekim 1931'de "Kadınlar Kolu"nu³⁹, 7 Kasım 1931'de de "Erkek kolları"⁴⁰ nı kurar. Özellikle Kadınlar Kolu, kadınlar arasında ev toplantıları düzenleyerek önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, amaçlarını halka daha kolay duyurabilmek ve daha etkin olabilmek amacıyla "Neşriyat ve Propaganda Komiteleri" de kurar. Bu komite, yerli ürünler hakkında hazırlanmış filmleri sinemalarda halka gösterecek, tasarrufa ait ata sözlerini belirleyerek günlük gazetelerde yayınlıyacaktı. Bundan başka çeşitli zamanlarda afişlerle, halk tasarruf ve iktisada teşvik edilecek, aile bütçesi hakkında eserler yazılacak ve broşürler yayımlanacaktı. Ayrıca, Neşriyat ve Propaganda Komitesi her yıl düzenlenen "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" için de hazırlıklar yapmakla görevliydi⁴¹.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçları özetle, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirmekten oluşmaktadır. Cemiyet bu amacına ulaşabilmek için, uzun yıllar "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" düzenledi. Bu haftalar adeta ulusal bir bayram havasında kutlanmış ve her yıl, Tasarruf ve yerli malları haftaları Cemiyet'in amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik birer kampanyaya dönüşmüşlerdir. Her yılın 12-19 Aralık tarihleri arasında düzenlenen bu hafta, Başbakan'ın geleneksel açış konuşmasıyla başlamaktaydı⁴².

³⁷ 12 Aralık 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 9 Mart 1930'a kadar 160 şubesi açılmıştır. *Hizmet*, 10 Mart 1930.

³⁸ *Anadolu*, 30 Ocak 1930

³⁹ *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1931.

⁴⁰ *Hizmet*, 8 Kasım 1931.

⁴¹ *Anadolu*, 13 Mart 1930.

⁴² II.Dünya Savaşı sonuna kadar her yıl, bu hafta dönemin Başbakanı'nın açış konuşmasıyla başlamıştır.

Ayrıca başta İktisat Bakanı olmak üzere bir çok bakan ve üst düzey yetkili bu hafta süresince radyoda yerli malı ve tasarrufa ilişkin konuşmalar yapmaktaydılar. Bu hafta öncesinde Cemiyet, Maarif Vekâleti ile ilişki kurarak, hemen her yıl okullarda uygulanmak üzere ortak bir program hazırlamaktaydı⁴³. Hafta içerisinde okullarda tasarruf ve yerli mallara ilişkin piyesler sergilenmekte, öğrenciler arasında şiir ve kompozisyon yarışmaları düzenlenmekteydi. Bu hafta öncesinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın da askeri okullara ve orduya kutlamalarla ilgili genelge göndermesi⁴⁴ tasarruf ve yerli malları haftasına verilen önemi göstermektedir.

1930'lu yıllarda kutlanan Tasarruf ve yerli malları haftalarında yerli ürün satan mağazalar bu hafta içerisinde satışlarını arttırmak için hem vitrinlerini süslemekte hem de fiyatlarında indirim yapmaktaydılar⁴⁵. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de, mağazalar arasında "Vitrin yarışmaları" düzenleyerek dereceye girenleri ödüllendirmekteydi⁴⁶. Bundan amaç, daha fazla mağazanın yerli ürün satmasını sağlamaktır.

Tasarruf ve yerli malları haftası her geçen yıl daha zengin bir programla kutlanmıştır. Özellikle 1930-1935 yılları arasındaki hafta kutlamalarında basının büyük bir propagandaya giriştiği açıkça görülmektedir. Dönemin basını ulusal bayramlara bile bu denli geniş yer vermemiştir⁴⁷. Tabii ki bunda en önemli etken, bu dönemde ulusal bir ekonomi oluşturma düşüncesi ve Dünya Ekonomi Krizi'nin Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemesidir.

Her yıl özellikle Tasarruf ve yerli malları haftasında yoğun bir şekilde gündeme gelen Cemiyet'in amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁴³ *Yeni Asır*, 7 Aralık 1931.

⁴⁴ *Milliyet*, 5 Aralık 1930.

⁴⁵ *İzmir Postası*, 12 Aralık 1934.

⁴⁶ Bkz. *Milliyet*, 12 Aralık 1930.

⁴⁷ Bkz. 1930-1935 yılı, 10-20 aralık tarihli gazete ve dergiler. Gazelerde tasarrufa ve yerli mallarının tüketilmesine ilişkin yazılar, yayınlanmakta ve çeşitli sloganlar yer almakta idi: "Vatandaş, Tasarruf ve yerli malı haftası başladı. Bu hafta bütün yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini yerli malından al. Yerli malı satmayan dükkânlardan alışveriş etme". *Milliyet*, 12 Aralık 1930. "Vatandaş! Yerli yemiş ye. Yemiş yiyen sağlam olur. Yemiş yiyen geç ölür". *İktisat ve Tasarruf*, Aralık 1931.

- 1- Tüketimin yerli ürünlere yönelmesini sağlayarak tüketim normunu değiştirmek,
- 2- İthalâtı azaltarak dış ticaret açığını kapatmak ve Türk parasının dış değerindeki düşüşü önlemek,
- 3- Yerli üretimi canlandırmak,
- 4- İhraç edilebilecek ürün artışını sağlamak,
- 5- Yatırımlar için tasarruf yoluyla sağlıklı kaynaklar sağlamak ve böylece ülkenin kalkınmasını hızlandırmak.

Her yılın 12-19 aralık tarihleri arasında çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdüren Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, aslında yıl boyunca etkinliklerini sürdürmektedir. Tasarruf ve yerli malları haftası dışında Cemiyet, yerli ürünleri tanıtmak halkta tasarruf alışkanlığını oluşturabilmek ve dönemin iktisadî sorunlarını tartışmak amacıyla çeşitli kongreler düzenlemiş ve sergiler açmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışma yöntemini 3 başlık altında genelleştirmek mümkündür:

1- Tasarruf propagandası: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin en başta gelen amaçlarından biri, halkta tasarruf düşünce ve alışkanlığını uyandırmaktır. Cemiyet bunu çeşitli çarpıcı sloganlar kullanılarak ve eğitici yazılar yayımlayarak gerçekleştirmeye çalışıyordu⁴⁸.

2- Yerli ürünleri tanıtmak propagandası: Cemiyet, yerli ürünleri tanıtmak amacıyla şu yöntemleri izlemiştir;

- a) Ülkenin büyük şehirlerinde yerli malları sergileri açmak,
- b) Afişle propaganda yapmak,
- c) Yayın yapmak,
- d) Tasarruf ve yerli malları haftaları düzenlemek.

3- Yerli ürünlerin miktarı, kalite, pazar paylarını artırma çalışmaları: Cemiyet, bu amacına ulaşabilmek için ülke içinde ve dışında çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Ülke içinde iki büyük kongre düzenlemiştir;

⁴⁸ "Yurттаş! Yerli malı savaşında sonuna kadar ön safta kalmağı ahlâk edin. Yerli malı, yurdun malı, her Türk onu kullanmalı!" *İktisat ve Tasarruf*, No:10, Eylül 1932. *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1930, Şevket Süreyya, *Dünya Biriktiriyor*."

- 1930 Sanayi Kongresi

- 1931 Ziraat Kongresi

Bu Kongrelerde dönemin belli başlı Sanayi ve Ziraat uzmanları toplanarak, kendi aralarındaki durumu, gelişme yollarını belirten raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlar daha sonra Cemiyet tarafından bastırılmıştır⁴⁹.

Cemiyet, iktisadi sorunların tartışılması için bu kongrelerin toplanmasına aracı olmaktan başka, halkın yerli ürünlere karşı olan ilgisini arttırmak, ülkemizde yetişen ve üretilen yerli mallar hakkında halkı aydınlatmak ve halkın yerli ürünlere karşı duyduğu güvensizliği yok etmek amacıyla, "Yerli Malları Sergisi" de düzenlemiştir. Bunlar; Birinci Milli Sanayi Numune Sergisi (20 Nisan 1930), Ziraat Teknik Sergisi (5 Ocak 1931), İkinci Milli Sanayi Sergisi (10 Nisan 1931) ve On Yıl İktisat Sergisi (31 Ekim 1933)'dir.

Cemiyet ayrıca yerli ürünlerin dış pazarlarda tanınması ve pazar paylarının artırılması amacıyla, Budapeşte ve Leipzig'de düzenlenen sergilere de katılmış⁵⁰ ve böylelikle ihraç ürünlerimize yeni pazarlar bulma yönünde yararlı çalışmalar yapmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti sergiler açmak ve propaganda yoluyla yerli tüketimi arttırmaya yönelik çalışmalar yaparken, öte yandan tüketiciyi de kalitesiz ve pahalı ürünler karşısında korumaya özen göstermiştir.

Cemiyet'in kurulduğu tarih olan 12 aralık 1929'da T.B.M.M.'de bir konuşma yapan Başbakan İstem Paşa, konuşmasının bir bölümünde yerli üretime geçerken, yerli üreticilerin bu yeni tüketim normunun yaratacağı ortamdan faydalanarak halk kütlelerini istismar etmelerini önlemek konusunda kararlı olduklarını belirtir⁵¹.

⁴⁹ Sanayi Kongresi ve Ziraat Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. *Sanayi Kongresi Raporları*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, İstanbul 1930. *Ziraat Kongresi Raporları*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayını, Ankara, 1932.

⁵⁰ Budapeşte Sergisi, 18 Mayıs 1931'de açılmıştır.

⁵¹ "... Milli İktisat muvazenesinin samimi arzularından ihtikâları ve dahilde fiyat muvazenesinin lehlerine ihlâl için ümit çıkarmak isteyecekleri umduklarından mahrum etmeye çalışmak mahim bir meşgalemiz olacaktır.." *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1946, s.208.

Yerli malı konusundaki propaganda etkisini gösterip, halkın yerli malına olan ilgisi artınca bazı açığöz tüccarlar ve fabrika sahipleri, yerli ürünlere zam yapmaya başlamışlardır⁵². Fakat bu olay hemen halkın ve basının tepkisini çekmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tüketiciyi daha etkin bir şekilde koruyabilmek için, basın ve çıkardığı "İktisat ve Tasarruf" adlı aylık dergi aracılığı ile halktan yardım istemiştir.

"... Müstehlik vatandaşlar tarafından gönderilecek müsbet şikayetler, cemiyetimiz tarafından esaslı bir surette takip olunacak ve hataların tamiri için gerek alâkadar müesseselerin sahibi gerekse Hükümet nezdinde feşebbüsatta bulunacaktır.

Bütün bunlardan bir netice çıkmadığı takdirde Cemiyetimiz, o müesseseyi, 300 şubesi vasıtası ile bütün tacirlere tamim ve teşhir edecektir..."⁵³.

Ayrıca Cemiyet, yerli ürünler konusunda kendisine iletilen sorunları, Ticaret ve Sanayi Odaları'nda ilgili kişilerin katıldığı toplantılarda çözümlenmeye çalışmış ve gerektiğinde şikâyet edilen kurumları cezalandırmıştır⁵⁴.

Cemiyet bu hareketi ile hem tüketiciyi korumayı hem de halkta bir tüketici bilinci geliştirmeyi amaçlamıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin hemen bütün çalışmalarında "milli iktisat", "milli sermaye" gibi kelimeleri kullandığı görülmektedir. Böylece 19.yy'ın Almanya'sında doğan ve ekonomiye yoğun kamu müdahalesini meşru göstermeye çalışan "Milli İktisat doktrini" 1930'lu yılların Türkiye'sinde adeta yeniden doğuyordu⁵⁵.

Büyük bir dinamizme sahip olan Cemiyet, 1930'larda ülkedeki tüketim yapısının biçimlenmesinde, finansal altyapının kurulup gelişmesinde, hızlı bir ekonomik kalkınmanın gerektirdiği fonların yaratıl-

⁵² *Anadolu*, 6 Ocak 1930

⁵³ *İktisat ve Tasarruf*, No:1, Aralık 1931, s.6

⁵⁴ Örneğin, İzmir Ticaret Odasına kayıtlı Alber Baruh ticarethanesi ürettiği yerli kumaşlara İngiliz fabrikalarına ait etiket yapıştırdığı için, Ticaret Odası, sözkonusu ticarethaneyi uyarma, tekrarı halinde cezalandırmayı kararlaştırmıştır. Bkz. *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İdare Heyeti Zabut Defteri*:3, Karar no: 189, sayfa No: 161, Tarih: 6.3.1933.

⁵⁵ Erdoğan Alkin, *Atatürk Döneminde Devletçilik, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı Kredi Bankasının Atatürk Yılı Armağanı, İstanbul t.y., s.120

masında önemli bir rol oynamıştır. Ülkemizdeki ekonomik görüş ve uygulamalar, bu Cemiyet içinde düzenlenen bilimsel toplantı, sergi ve kongrelerde biçimlenmiştir. "Cemiyetin ülke kalkınmasına bulduğu çözümler daha çok kapitalist, ama sosyal, piyasa ekonomisine dayalı bir karma ekonomi düzenidir. Atatürk'ün ve İnönü'nün "mutedil devletçilik" diye adlandırdığı kalkınma modeli, esas itibarıyla bu derneğin çalışmaları içinde olmuştur"⁵⁶. Buna bağlı olarak denilebilir ki, Milli İktisat ve tasarruf Cemiyeti, Devletçi ekonomi politikasına gidişte bir "geçiş kurumu" görevi üstlenmiştir.

Dönemin iktisat politikasının ana çizgilerini kamuoyuna maletmek üzere bir danışmanlık hizmeti gören⁵⁷ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin belki de en yararlı yönü sorunlara somut bir çözüm getirmekten çok, iktisadi sorunların önemini, çok kaba hatlarıyla da olsa, geniş halk kitlelerinin milli duygularına seslenen sloganlar içinde aktararak, onların yardımını istemesidir⁵⁸.

12 Aralık 1929'da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, adını 1936'da "Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu" olarak değiştirmiş, 18 Ocak 1955'te ise kuruluş amaç ve hedeflerini koruyarak, 17 Temmuz 1939'da Ankara'da kurulan Türk İktisat Cemiyeti ile birleşerek, "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını almıştır.

Merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Ekonomi Kurumu ise, günümüzde de varlığını devam ettirmekte ve Türkiye ekonomisinin sorunlarına bilimsel yöntemlerle öneri niteliğinde çözümler getirmeğe çalışmaktadır.

⁵⁶ Mustafa Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 2.baskı, İstanbul 1980, s.47.

⁵⁷ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 1.cilt (1929-1932), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara 1988, s.133.

⁵⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, s.98.